

Denis Solodov, Ilia Solodov

Ewolucja podstaw prawnych funkcjonowania biegłych sądowych we współczesnej Rosji

Studia Prawnoustrojowe nr 29, 205-218

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Denis Solodov*

Ilia Solodov**

* Katedra Kryminalistyki i Medycyny Sądowej

Wydział Prawa i Administracji UWM

** Kolegium Okręgowe Adwokackie w Woroneżu

Ewolucja podstaw prawnych funkcjonowania biegłych sądowych we współczesnej Rosji

Trudno sobie wyobrazić współczesny proces dowodowy bez opinii biegłych. Przyspieszenie tempa rozwoju naukowo-technicznego, obserwowane w ostatnich dziesięcioleciach, spowodowało rewolucyjne zmiany w praktyce wymiaru sprawiedliwości. Jeszcze nie tak dawno wiele współczesnych możliwości badawczych (np. w dziedzinie analizy śladów cyfrowych¹) znajdowało się w sferze fantastyki naukowej. Dzisiaj prawnicy wykorzystują te możliwości jako zwyczajny instrument do ustalenia prawdy w sprawach karnych, cywilnych i administracyjnych. Głębokie zmiany w sferze dowodzenia sprawiły, iż postępowanie sądowe stało się faktycznie naukowe. Nie sposób jednak nie zauważyć towarzyszących temu procesowi problemów natury organizacyjnej i etycznej.

We współczesnej Rosji coraz większe zapotrzebowanie na biegłych sądowych, rosnące znaczenie ekspertyz w procesach sądowych w połączeniu z otwartością zawodu biegłego oraz brakiem ogólnie przyjętych standardów prowadzenia badań i obowiązkowej certyfikacji stymulują intensywną komercjalizację ekspertyz. Pomimo większej dostępności usług eksperckich, zjawisko to powoduje poważne skutki negatywne: obniża się poziom ekspertyz, wydłużają się terminy postępowań, rosną koszty procesowe. Warto zauważyć, że podobne komplikacje notuje się również w Polsce². Co prawda, w odróżnieniu od Polski w Rosji problem ten dotyczy głównie procesów cywilnego i arbitrażowego. W rosyjskim procesie karnym organy ścigania karnego (mające status procesowy podmiotów dowodzenia) z reguły korzysta-

¹ W. A. Kasprzak, *Ślady cyfrowe. Studium prawnokryminalistyczne*, Difin, Warszawa 2015, s. 21–32.

² Zob. [online] <<http://wiadomosci.onet.pl/kraj/ekspert-komercjalizacja-pracy-bieglych-obnizyla-poziom-ich-opinii/pwq7b>> (dostęp: 26.06.2015).

ją z usług państwowych laboratoriów eksperckich, co wiąże się z pewnym tradycyjnym układem. Wcześniej, przed 1991 r. badania na potrzeby organów wymiaru sprawiedliwości i innych zainteresowanych podmiotów wykonywali biegli zatrudnieni w odpowiednio wyposażonych jednostkach państwowych. Przepisy prawne, które wówczas obowiązywały, utrudniały korzystanie z wyników badań biegłych prywatnych, szczególnie w sprawach karnych.

Po zmianach ustrojowych w trakcie reform usunięto dotychczasowe bariery administracyjne, które ograniczały rozwój wolnego rynku usług eksperckich. Obecnie w postępowaniu administracyjnym, cywilnym, arbitrażowym osoby zainteresowane mogą bez przeszkód zasięgać na swój użytek opinii biegłych prywatnych i państwowych. Znowelizowany w 2001 r. rosyjski proces karny sprzyja szerszemu wykorzystywaniu opinii biegłych prywatnych przez strony postępowania. Niestety, jakość takich „dowodów” często pozostawia wiele do życzenia. Zdarzają się bowiem przypadki, kiedy stosowane przez biegłych prywatnych metody „badawcze” w istocie swojej nie mają nic wspólnego z prawdziwą nauką. Nierzetelny sposób prezentacji wyników, hermetyczny, naukopodobny język utrudniają dokonanie prawidłowej oceny takich opinii. Charakterystycznym przykładem jest „metoda” ustalenia absolutnego wieku dokumentu na podstawie wyblaknięcia rekwizytów³, dotychczas wciąż stosowana w setkach spraw cywilnych i arbitrażowych. W istocie metoda ta opiera się na założeniach pseudonaukowych, a uzyskiwanych za jej pomocą wyników nie da się powtórzyć w trakcie doświadczeń eksperymentalnych⁴. Jej autorzy jednak aktywnie reklamują swoje „usługi”⁵, a ostatnio nawet uzyskali patent na ten „wynalazek”⁶.

Brak odpowiedniego sprzętu, posługiwanie się niezweryfikowanymi i niezaakceptowanymi przez środowisko naukowe metodami badań, nieodpowiedni lub niedostateczny poziom kwalifikacji części biegłych prywatnych rzutują na wiarygodność opinii, co w końcu negatywnie wpływa na cały system wymiaru sprawiedliwości. Zdając sobie sprawę z powagi sytuacji, ustawodawca rosyjski od dawna zapowiadał poważne zmiany, jeżeli chodzi o regulacje prawne dotyczące rynku usług eksperckich.

Obecnie podstawy prawne działalności biegłych sądowych w Federacji Rosyjskiej tworzy ustawa federalna z dnia 31 maja 2001 r. nr 73-FZ o państwowej działalności sądowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej (dalej: ustawa). Ta nazwa jest w pewnym sensie myląca, ponieważ z treści art. 41 wynika, że przepisy w niej zawarte dotyczą nie tylko biegłych zatrudnionych w jednostkach państwowych, lecz również biegłych prywatnych, którzy nie należą do żadnej organizacji państwowej świadczącej usługi w dziedzinie ekspertyz. Biegli prywatni z punktu widzenia ustawy posiadają ten sam status prawny, co i eksperci państwowi, aczkolwiek nie doty-

³ Zob. [online] <www.freepatent.ru/.../2424502/patent-2424502.pdf> (dostęp: 26.06.2015).

⁴ А. Ф. Майер, *О научной недостоверности методики установления давности документов по динамике выцветания итрихов*, „Энциклопедия судебной экспертизы” 2014, nr 2(4), s. 60–67.

⁵ Zob. [online] <www.vcek.ru> (dostęp: 26.06.2015).

⁶ Zob. [online] <www.findpatent.ru/patent/242/2424502.html> (dostęp: 26.06.2015).

czy ich np. jeden z najważniejszych obowiązków biegłych państwowych – obowiązek okresowej atestacji na prawo samodzielnego przeprowadzania badań. Biegli prywatni nie muszą też stosować wyłącznie zalecanych metodyk badawczych ani używać w swojej pracy tylko certyfikowanego sprzętu laboratoryjnego. W pozostałych kwestiach status prawny biegłego prywatnego jest podobny do statusu prawnego biegłego państwowego. Biegły prywatny podlega wyłączeniu na tych samych zasadach, co i biegły państwowy. Biegły prywatny również może przeprowadzić badania w obecności zainteresowanych uczestników postępowania (art. 24 ustawy), a jego opinia powinna zawierać te same elementy, co i opinia sporządzona przez biegłego państwowego (art. 25 ustawy). Jakichkolwiek specjalnych wymogów, które by dotyczyły wyłącznie biegłych niepaństwowych, prywatnych ustawa w obowiązującej redakcji nie zawiera.

Przygotowany przez rząd projekt ustawy o działalności sędziowsko-ekspertyznej w Federacji Rosyjskiej⁷ (dalej: projekt), która ma zastąpić ustawę o państwowej działalności sędziowsko-ekspertyznej w Federacji Rosyjskiej z 2001 r., poświęca biegłym prywatnym zdecydowanie więcej uwagi. Przede wszystkim określa warunki, które musi spełniać każdy, kto chce świadczyć usługi eksperckie. Zgodnie z art. 15 projektu, biegłym prywatnym może być osoba, która posiada wykształcenie wyższe oraz odbyła szkolenie w zakresie odpowiedniego rodzaju ekspertyz. Biegli prywatni mogą dodatkowo ubiegać się o tzw. certyfikat kompetencji (art. 17 projektu), wydawany przez uprawniony organ państwowy sprawujący kontrolę nad okazywaniem usług eksperckich (według uzasadnienia projektu funkcja ta będzie należała do Ministerstwa Sprawiedliwości Rosji, a konkretnie do istniejącego w jego systemie Federalnego Centrum Ekspertyz Sądowych – RFCSE). Projekt przewiduje utworzenie na potrzeby organów wymiaru sprawiedliwości państwowego rejestru biegłych sądowych (art. 20 projektu). Jednak dla biegłych prywatnych wpisywanie się do rejestru będzie rzeczą absolutnie dobrowolną. W trybie „automatycznym” rejestrowani będą jedynie biegli, którzy uzyskali wspomniane certyfikaty kompetencji. Niestety, dalszy los omawianego projektu jest nie do końca jasny. Ustawa przeszła pierwsze czytanie w Dumie Państwowej (dolna izba parlamentu rosyjskiego) w 2013 r. W trakcie dyskusji wypowiedziano liczne zastrzeżenia natury prawnej i logicznej. Projekt zwrócono do korekty. Jednak ponownie do Dumy nie trafił.

Jednym z aktualnych problemów funkcjonowania biegłych we współczesnej Rosji jest uregulowanie kwestii etycznych. W zasadzie każdy biegły spotyka się z sytuacjami niejednoznacznymi z punktu widzenia etyki. Brak jasnych wskazówek w postaci szczegółowych norm prawnych i kodeksu etyki zawodowej nie sprzyja formowaniu jednolitej praktyki. W tekście obowiązującej ustawy nie znajdziemy pojęcia „etyka” lub jego pochodnych⁸, aczkolwiek w wielu miejscach ustawodawca

⁷ Zob. [online] <<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=PRJ;n=112611>> (dostęp: 26.06.2015).

⁸ Por. W. A. Kasprzak, *Ślady cyfrowe...*, s. 218–221.

omawia zagadnienia etyczne. Przykładowo, art. 4 jest poświęcony podstawowym zasadom państwowej działalności sędowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej. Oprócz haseł ogólnych, takich jak praworządność, przestrzeganie praw i wolności jednostki, poszanowanie praw i interesów osób prawnych, znajdziemy tu zasadę niezależności biegłego, obiektywności, wszechstronności i pełności przeprowadzenia badań, zasadę wykorzystywania najnowszych osiągnięć nauki i techniki oraz zasadę zachowania w stanie pierwotnym (nienaruszonym) materiału dowodowego. Te wymogi niewątpliwie mają charakter etyczny i są związane z szeroko rozumianą etyką zawodową biegłego. W omawianym projekcie ustawy o działalności sędowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej zasady, którymi powinien kierować się biegły, zostały ujęte w art. 7. Ustawodawca zaliczył do nich zasadę praworządności, przestrzegania praw i wolności obywateli, poszanowania praw i interesów osób prawnych, zasadę niezależności biegłego, wiarygodności, wszechstronności oraz obiektywności badań, wykorzystywania środków oraz metod naukowo-technicznych. Listę zamyka zasada przestrzegania przez biegłego wymogów etycznych, którym twórcy projektu poświęcają zdecydowanie więcej uwagi.

Zasada praworządności została sformułowana w art. 5 obowiązującej ustawy i oznacza obowiązek przestrzegania przez biegłego przepisów prawa rosyjskiego (przede wszystkim Konstytucji oraz ustaw dotyczących funkcjonowania biegłych w Rosji). Równość obywateli, poszanowanie prawa do wolności i nietykalności osobistej, godności, przestrzeganie tajemnicy życia prywatnego, tajemnicy osobistej oraz rodzinnej, ochrona czci i dobrego imienia powinny tworzyć podstawę pracy każdego biegłego. Przepis art. 5 został skonkretyzowany w innych fragmentach ustawy. Zgodnie z art. 31 ustawy, w trakcie ekspertyzy nie można stosować środków przymusu, gróźb, podejmować działań, które ograniczają prawa obywateli, jak również wprowadzać osób badanych w błąd w celu uzyskania informacji niezwiązanych z przedmiotem ekspertyzy. Zakaz dotyczy też prowadzenia eksperymentalnych badań biomedycznych, testowania nowych preparatów leczniczych, wyspecjalizowanych produktów żywienia leczniczego, wyrobów medycznych, metod profilaktycznych, diagnostycznych, leczniczych oraz rehabilitacji medycznej z udziałem badanych. Szczególne gwarancje prawne przysługują niektórym kategoriom badanych, np. każda osoba, która na podstawie decyzji sądowej została umieszczona w zamkniętym ośrodku badawczym na oddziale psychiatrycznym, ma bezwarunkowe prawo do złożenia skarg i wniosków. Ustawa gwarantuje każdemu badanemu możliwość porozumiewania się z obrońcą lub pełnomocnikiem ustawowym na osobności, bez udziału osób trzecich (w tym prokuratora, funkcjonariuszy organów ścigania karnego).

Ważną gwarancją przestrzegania przepisów prawnych i zasad etyki zawodowej jest prawo do zaskarżenia niezgodnych z prawem decyzji lub działań biegłego. Przypadki naruszenia przez biegłego norm prawa procesowego rozpatruje ten organ, który zlecił mu przeprowadzenie ekspertyzy, jeśli zaś naruszone zostały inne przepisy prawne lub wymogi etyczne, na podstawie ustawy federalnej z dnia 2 maja 2006 r.

nr 59-FZ o mechanizmie rozpatrzenia skarg obywateli⁹ osoba zainteresowana kieruje skargę według własnego wyboru do zleceniodawcy lub kierownika państwowej organizacji eksperckiej. Skargę można również wysłać do właściwego prokuratora (na podstawie ustawy federalnej z dnia 17 stycznia 1992 r. nr 2202-1 o prokuraturze w Federacji Rosyjskiej) lub do sądu (na podstawie przepisów zawartych w rozdziale 25 kodeksu postępowania cywilnego Rosji¹⁰).

Zasada niezależności biegłego najpełniej została przedstawiona w treści art. 7 ustawy o państwowej działalności sądowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej, który przewiduje, że biegli, przeprowadzając badania na zlecenie sądów, organów ścigania karnego lub innych podmiotów, powinni unikać działań, które dawałyby podstawę do podważenia ich niezależności. Niezależność biegłego przejawia się więc w specyficznym układzie jego wzajemnych stosunków ze zleceniodawcą oraz innymi podmiotami, które w sposób bezpośredni lub pośredni są zainteresowane w określonym wyniku toczącego się postępowania. Zgodnie z tą zasadą, biegły formułuje swoją opinię wyłącznie na podstawie wyników uzyskanych podczas badań, kierując się przy tym wskazaniem wiedzy specjalnej i subiektywnym przekonaniem. Aby zapewnić przestrzeganie zasady niezależności biegłego, wymagane są działania w dwóch kierunkach. Po pierwsze, należy się upewnić, że biegły nie jest zainteresowany w określonym wyniku sprawy, tj. nie istnieją podstawy prawne do wyłączenia biegłego (zarówno kategorii *iudex inhabilis*, jak i kategorii *iudex suspectus*). Po drugie, należy chronić biegłego przed niepożądanym wpływem z zewnątrz. W związku z tym ustawodawca w art. 16 wyraźnie przewidział, że biegły (chodzi tu o biegłego państwowego) nie może przyjąć zlecenia na przeprowadzenie ekspertyzy bezpośrednio od jakiegokolwiek organu lub innego podmiotu oprócz kierownika państwowej organizacji sądowo-eksperskiej, tj. swojego przełożonego. Dodatkowo ustawa przewiduje, że biegły państwowy nie może przeprowadzać badań jako biegły prywatny, osobiście kontaktować się z uczestnikami postępowania, informować kogokolwiek o swojej opinii za wyjątkiem zleceniodawcy. Warto podkreślić, że ustawa (art. 16) zabrania biegłemu samodzielnie zbierać materiały potrzebne do przeprowadzenia badań. W praktyce naruszenie danego zakazu powoduje uznanie uzyskanej w ten sposób opinii za dowód niedopuszczalny i jej wyłączenie z dowodów oskarżenia (w postępowaniu karnym)¹¹.

Reguły zapewniające niezależność biegłego znajdziemy również w ustawach procesowych. Na przykład kodeks postępowania karnego Federacji Rosyjskiej z dnia 18 grudnia 2001 r.¹² (dalej: k.p.k. FR) przewiduje szereg negatywnych konse-

⁹ „Российская газета”, nr 95 z dnia 5.05.2006 (z рущ. zm.).

¹⁰ „Российская газета”, nr 220, z dnia 20.11.2002 (z рущ. zm.).

¹¹ Рос.: Кассационное определение Верховного суда Республики Дагестан от 6.05.2011 по делу N 33-1319, zob. [online] <www.уцот.рф/отсписок2.htm> (dostęp: 24.02.2015); E. P. Россинская (red.), *Судебная экспертиза: типичные ошибки*, Изд. „Проспект”, Москва 2012, s. 213.

¹² „Российская газета”, nr 249 z dnia 22.12.2001 r. (z późn. zm.).

kwencji prawnych w sytuacji, kiedy zostaną ujawnione okoliczności faktyczne dające podstawę do podważenia obiektywności i niezależności biegłego. Zgodnie z par. 2 części 2 art. 70 k.p.k. FR, biegły nie może uczestniczyć w postępowaniu karnym, jeśli się okaże, że zależy służbowo lub w inny sposób od którejkolwiek ze stron postępowania lub od ich przedstawicieli. Ten przepis w związku z art. 61, 69 oraz częścią 1 art. 70 k.p.k. FR tworzy podstawę prawną do wyłączenia biegłego¹³.

Przed niepożądanym wpływem z zewnątrz biegłego (państwowego) chronią przepisy prawne zawarte w par. 2 części 3 art. 14 ustawy, które ograniczają prawa kierownika jednostki państwowej świadczącej usługi w dziedzinie ekspertyz sądowych. Przede wszystkim kierownik nie powinien wydawać poleceń służbowych, których wykonanie mogłoby wpłynąć na wynik końcowy ekspertyzy. Co więcej, ustawa stanowi, że w przypadku naruszenia przez biegłego obowiązującego prawa lub nieprzestrzegania ustalonej metodyki badań przełożony nie ma prawa interweniować w przebieg badań przeprowadzanych przez biegłego. W tej sytuacji można jedynie poinformować zleceniodawcę o zauważonych w pracy biegłego nieprawidłowościach, jednak decyzja końcowa o procesowym dopuszczeniu takiej opinii będzie należała do zleceniodawcy.

Za naruszenie zasady niezależności biegłego osobie winnej może grozić odpowiedzialność karna. W myśl art. 7 ustawy o państwowej działalności sądowno-ekspertckiej w Federacji Rosyjskiej osoby, które próbują wywrzeć wpływ na biegłego w związku ze zleconą ekspertyzą, ponoszą odpowiedzialność zgodnie z obowiązującym prawem.

Kodeks karny Federacji Rosyjskiej z dnia 13 czerwca 1996 r. (dalej: k.k. FR)¹⁴ przewiduje odpowiedzialność karną za działania zagrażające życiu biegłego lub życiu jego bliskich związane z działalnością zawodową biegłego (art. 295 k.k. FR), za groźbę zabójstwa, spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu lub zniszczenia (uszkodzenia) mienia (części 2, 3 oraz 4 art. 296 k.k. FR), użycie wobec biegłego innego rodzaju groźby, szantażu lub innych działań niezgodnych z prawem w celu zmuszenia go do sporządzenia opinii lub złożenia zeznań o określonej treści (art. 302 k.k. FR), przekupstwo (art. 309 k.k. FR).

Obowiązujące prawo przewiduje możliwość stosowania wobec biegłego środków ochrony osobistej, które przysługują świadkom, specjalistom, tłumaczom, sędziom, prokuratorom oraz osobom dla nich bliskim w postępowaniu karnym. Specjalnie upoważnione organy państwowe stosują wobec osób chronionych odpowiednie środki, zapewniając ochronę ich życia, zdrowia oraz mienia.

Wymienione mechanizmy prawne zapewniają odpowiednią niezależność biegłego, jednak nie są one w stanie zmienić faktu, że biegły zatrudniony w jednostce

¹³ Определение Конституционного Суда РФ от 16.02.2012 N 291-О-О „Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Мельникова Виктора Викторовича на нарушение его конституционных прав пунктом 2 части второй статьи 70 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации”, zob. [online] <<http://zakonbase.ru/content/base/265284>> (dostęp: 26.06.2015).

¹⁴ „Российская газета” nr 113 z dnia 18.06.1996 (z późn. zm.).

państwowej świadczącej usługi eksperckie dyscyplinarnie pozostaje wciąż w zależności od kierownika tej jednostki. Z kolei sam kierownik podlega kierownictwu odpowiedniego ministerstwa lub urzędu, do którego strukturalnie należy zarządzana przez niego jednostka¹⁵. Daje to podstawy do podważania opinii biegłych państwowych w procesie karnym.

Zasada obiektywności, wszechstronności i pełności badań znalazła swoje odzwierciedlenie w art. 8 ustawy. Biegły musi zatem przeprowadzać zlecone mu badania w sposób obiektywny i wszechstronny, co zapewnia szereg gwarancji prawnych. Warunkiem obiektywności jest niezależność od zleceniodawcy. Służy temu zakaz bezpośrednich kontaktów ze zleceniodawcą (w przypadku biegłych państwowych) i zakaz samodzielnego zbierania materiałów do badań. Z kolei zleceniodawca nie może wymuszać opinii o określonej treści.

Zgodnie z art. 19 ustawy, biegły otrzymuje tylko tę część akt sprawy, która jest mu potrzebna do badań. Również art. 198 k.p.k. FR mówi o dopuszczalności udostępniania materiałów sprawy biegłemu tylko w zakresie niezbędnym do wydania opinii. Te regulacje prawne powinny chronić biegłego przed zbytnim angażowaniem się w sprawę i przed materiałami, które na początkowym etapie postępowania zawierają niesprawdzone, niezwerifikowane informacje (np. dane operacyjne, które w procesie karnym rosyjskim w postaci pierwotnej nie stanowią dowodu), jak też informacje niemające związku z przedmiotem ekspertyzy, lecz mogące negatywnie wpłynąć na wewnętrzne przekonanie biegłego w stosunku do domniemanego sprawcy¹⁶. Dodatkowo ograniczenie dostępu biegłego do akt sprawy służy ochronie tajemnicy życia prywatnego osób będących i niebędących uczestnikami toczącego się postępowania. Dane dotyczące życia prywatnego mogą zostać ujawnione przypadkowo (np. w trakcie kontroli operacyjnej lub przeszukania mieszkania należącego do podejrzanego lub innej osoby) i nie zawsze mają bezpośredni związek z rozpatrywaną sprawą. Nieuzasadnione potrzebami ekspertyzy udostępnianie takich informacji biegłemu jest niedopuszczalne również z punktu widzenia etyki. Biegły ma prawo zapoznać się z aktami sprawy w całości tylko w takim przypadku, kiedy jest to uzasadnione dobrem badań. W tym celu biegły może skierować odpowiedni wniosek do sądu lub organu procesowego dysponującego aktami.

Ważnym elementem niezależności biegłego jest samodzielne wykonywanie zleconej ekspertyzy. Jak podkreśla E. Gruza, biegły musi przeprowadzać badania osobiście, gdyż jeżeli tylko sprawdza i podpisuje opinię, którą sporządził np. jego asystent, jest to sytuacja nie do przyjęcia¹⁷. W Rosji (aczkolwiek nie jest to wprost

¹⁵ А. Б. Смушкин, *Комментарий к Федеральному закону от 31 мая 2001 г. N 73-ФЗ „О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации”* (постатейный), КонсультантПлюс 2011.

¹⁶ I. E. Dror, D. Charlton, *Why experts make errors*, “Journal of Forensic Identification” 2006, nr 56(4), s. 600–616.

¹⁷ Zob. [online] <http://wyborcza.pl/duzyformat/1,140241,16501712,Skazani_na_bieglych.html> (dostęp: 26.06.2015).

przewidziane w ustawie o państwowej działalności sądowo-ekspertycznej w Federacji Rosyjskiej, lecz wynika z treści niektórych zawartych w niej przepisów) biegły nie może powierzyć przeprowadzenia ekspertyzy innej osobie, ponieważ ponosi odpowiedzialność osobistą za treść wydawanej opinii. W przypadkach koniecznych może natomiast złożyć wniosek do kierownika jednostki eksperckiej o powołanie biegłego innej specjalności w celu przeprowadzenia badań o charakterze kompleksowym (art. 17 ustawy, część 3 art. 57 k.p.k. FR).

Zgodnie z art. 24 ustawy oraz art. 197, 198 k.p.k. FR, przy przeprowadzeniu ekspertyzy mogą być obecni śledczy, strony procesowe i ich przedstawiciele. Te osoby mogą udzielać biegłemu niezbędnych wyjaśnień. Mogą również stawiać pytania, pod warunkiem, że one będą związane z przedmiotem ekspertyzy. W sytuacjach koniecznych biegły może wnioskować o pozbawienie uczestników postępowania danego prawa, jeśli uważa, że one przeszkadzają przeprowadzeniu ekspertyzy. W procesie arbitrażowym¹⁸ za okoliczność uzasadniającą podjęcie decyzji o pozbawieniu uczestników postępowania prawa do udziału w ekspertyzie uważa się sytuację, kiedy osoby obecne przy ekspertyzie informują biegłego o faktach sprawy niezwiązanych z przedmiotem ekspertyzy lub o kwestiach prawnych dotyczących oceny dowodów¹⁹.

Ustawa przewiduje możliwość przeprowadzenia ekspertyzy bezpośrednio na sali rozpraw w obecności sędziego oraz uczestników postępowania, o czym sąd decyduje w formie postanowienia. Warunkiem przeprowadzenia ekspertyzy na sali rozpraw jest przede wszystkim zgoda samego biegłego. Zdaniem badaczy obecność uczestników postępowania przy ekspertyzie subiektywnie podwyższa wartość badań, sprzyja większemu zaufaniu do osoby i pracy biegłego²⁰.

Realizacji zasady przeprowadzenia badań całościowych, pełnych służy prawo biegłego do odmowy przeprowadzenia ekspertyzy w przypadku braku materiałów niezbędnych do wydania opinii (część 5 art. 199 k.p.k. FR). Biegły również może odmówić wydania opinii w sytuacji, gdy nie posiada wiedzy niezbędnej do udzielenia odpowiedzi na postawione przez organ procesowy lub sąd pytania (część 5 art. 199 k.p.k. FR). Biegły nie powinien podejmować się wykonania zlecenia, jeżeli jego zakres w sposób jawny wykracza poza wiedzę specjalistyczną biegłego.

Z zasadą pełności badań wiąże się tzw. inicjatywa ekspercka. Zgodnie z art. 204 k.p.k. FR, biegły może z własnej inicjatywy przeprowadzić badania w celu ustalenia faktów i okoliczności, które mogą mieć znaczenie dla sprawy, lecz zostały pominięte

¹⁸ Proces arbitrażowy różni się od procesu cywilnego procedurą i tym, że w charakterze stron nie mogą w nim występować osoby fizyczne. Sprawy arbitrażowe rozpatrują specjalne sądy arbitrażowe, utworzone w każdym podmiocie Federacji Rosyjskiej.

¹⁹ Постановление Пленума ВАС РФ от 4.04.2014 N 23 „О некоторых вопросах практики применения арбитражными судами законодательства об экспертизе”, „Вестник ВАС РФ” 2014, nr 6.

²⁰ Ю. Г. Плесовских, *Судебно-экспертное исследование: правовые, теоретические, методологические и информационные основы производства. Монография*, Изд. „Юрист”, Москва 2008, s. 63.

w postanowieniu o powołaniu biegłego. O takich badaniach i ich wynikach biegły informuje zleceniodawcę w treści swojej opinii²¹. Inicjatywa biegłego może być zrealizowana również poprzez udzielenie odpowiedzi na pytania dodatkowe postawione przez zleceniodawcę, którego uprzednio poinformowano o istnieniu dodatkowych możliwości badawczych (część 3 art. 57 k.p.k. FR).

Umyślne naruszenie przez biegłego zasady obiektywności, wszechstronności oraz pełności badań może skutkować pociągnięciem do odpowiedzialności karnej. Za sporządzenie fałszywej opinii uważa się umyślne działanie polegające na świadomym oraz celowym ignorowaniu lub zatajaniu istotnych faktów dotyczących obiektu ekspertyzy²², jak również umyślne modyfikowanie lub nieprawidłowa ocena takich faktów²³. Przepis art. 307 k.k. FR przewiduje karę pozbawienia wolności dla biegłego, jeśli sfalszowana przez niego opinia doprowadziła do wniesienia oskarżenia przeciwko osobie niewinnej o popełnienie ciężkiego lub bardzo ciężkiego przestępstwa²⁴. Od odpowiedzialności karnej uwalnia się biegłego, jeśli dobrowolnie poinformuje organ procesowy o fałszowaniu opinii do momentu zapadnięcia końcowego wyroku. Co ciekawe, w przypadku, kiedy nie występuje wspomniana okoliczność obciążająca (niesłuszne oskarżenie o popełnienie ciężkiego lub bardzo ciężkiego przestępstwa), k.k. FR nie przewiduje możliwości orzeczenia wobec biegłego kary pozbawienia wolności. W rosyjskim procesie administracyjnym biegłemu, który popełni takie wykroczenie, grozi tylko kara pieniężna w rozmiarze od jednej do dwóch tysięcy rubli (art. 17.9 kodeksu o naruszeniach administracyjnych Federacji Rosyjskiej²⁵).

Szczególne znaczenie przy przeprowadzeniu ekspertyzy ma **zasada nienaruszalności materiału dowodowego**. W praktyce biegły może stosować tzw. destrukcyjne metody badań, których skutkiem jest częściowe lub całkowite zniszczenie materiału dowodowego, co uniemożliwia przeprowadzenie badań powtórnych. Przy braku pełnej i rzetelnie sporządzonej dokumentacji dotyczącej przebiegu oraz wyników poszczególnych etapów badań ta okoliczność może stworzyć poważny problem dla organów wymiaru sprawiedliwości. W związku z tym art. 16 ustawy przewiduje, że biegły nie może zniszczyć obiektu badań lub w sposób zasadniczy zmienić jego właściwości bez uzyskania wstępnej zgody zleceniodawcy. Ta reguła ogranicza możliwości wyboru przez biegłego poszczególnych metod badawczych²⁶, jak też

²¹ Р. С. Белкин, *Криминалистическая энциклопедия*, Москва 1997, s. 42; por. Е. Каспшак, *Особенности судебного допроса эксперта, проводившего отоскопическую экспертизу*, „Воронежские криминалистические чтения” 2011, вып. 13, s. 149.

²² Е. Р. Россинская (ред.), *op. cit.*, s. 3.

²³ С. В. Дьяков, Н. Г. Кадников, *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации: Научно-практический (постатейный)*, 2-е изд., переработанное и дополненное, Изд. „Юриспруденция”, Москва 2013, s. 340.

²⁴ W prawie karnym rosyjskim obowiązuje czteroczęściowa klasyfikacja przestępstw. Dzieli się one na lekkie, średnie oraz bardzo ciężkie pod względem wysokości górnej granicy przewidzianej przez kodeks kary (art. 15 k.k. FR).

²⁵ „Российская газета” nr 256 z dnia 31.12.2001 r. (z późn. zm.).

²⁶ Ю. Г. Плесовских, *op. cit.*, s. 54.

obliguje eksperta do zachowania wszelkich danych związanych z przebiegiem badania, w wyniku którego następuje zniszczenie lub istotna modyfikacja badanego obiektu.

O potrzebie uzyskania wstępnej zgody na modyfikację materiału dowodowego mówi też projekt. Artykuł 12 projektu przewiduje, że materiały będące obiektem badań mogą być uszkodzane lub wykorzystywane wyłącznie pod warunkiem, że jest to niezbędne z punktu widzenia biegłego. Zgodnie z art. 31 projektu, dokumenty ilustrujące przebieg, warunki oraz rezultaty badań należy przechowywać w organizacji sądowo-eksperskiej. Na żądanie zleceniodawcy wewnętrzną dokumentacją dotyczącą przeprowadzanych w jednostce badań należy niezwłocznie udostępnić organowi procesowemu oraz sądowi. Niestety, projekt nie ustala minimalnego okresu przechowywania takich materiałów, nie przywidyuje również odpowiedzialności za niedopełnienie przez osoby upoważnione danego obowiązku.

Obowiązująca ustawa o państwowej działalności sądowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej zawiera szereg innych przepisów związanych z etyką zawodową biegłego. Należy do nich m.in. obowiązek samodoskonalenia się biegłego, przewidziany w art. 4 ustawy, który mówi o potrzebie przeprowadzenia badań z wykorzystaniem najnowszych osiągnięć nauki i techniki. Dodatkowo, zgodnie z art. 8 ustawy, opinia biegłego musi się opierać na założeniach dających możliwość sprawdzenia zasadności i wiarygodności poczynionych ustaleń zgodnie z ogólnie akceptowanymi danymi naukowymi i praktycznymi.

Stałe podnoszenie kwalifikacji jest obowiązkiem każdego biegłego. O jego formie i intensywności decyduje głównie sam biegły. Zgodnie z art. 143 ustawy, biegli państwowi ubiegający się o prawo do samodzielnego przeprowadzenia ekspertyz są zobligowani do przechodzenia co pięć lat atestacji. Atestację przeprowadzają specjalne komisje kwalifikacyjne tworzone przy odpowiednich ministerstwach i urzędach, do których administracyjnie przynależy instytucja państwowa świadcząca usługi w zakresie przeprowadzania ekspertyz na potrzeby postępowania sądowego. Projekt dodatkowo przewiduje możliwość uzyskania przez biegłego niepaństwowego, prywatnego certyfikatu kompetencji.

Warto zwrócić uwagę na to, że obowiązująca ustawa zawiera tylko ogólne reguły dotyczące przebiegu atestacji biegłych. Lukę tą uzupełniają liczne instrukcje wewnętrzne (ministerialne) określające formy oraz metody przeprowadzenia takich atestacji. Na przykład rozporządzeniem Ministerstwa Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej z dnia 7 października 2014 (N 207) została uchwalona Instrukcja dotycząca atestacji biegłych zatrudnianych w systemie jednostek eksperckich Ministerstwa²⁷. Instrukcja przewiduje, że każdy biegły po upływie pięciu lat od daty ostatniej atestacji musi przedstawić komisji atestacyjnej podpisany przez przełożonego wniosek zawierający ocenę jego dotychczasowej działalności zawodowej oraz informacje o posiadanych kwalifikacjach (pkt 12 Instrukcji). Do wniosku dołącza się są co

²⁷ „Российская газета” nr 244 z dnia 24.10.2014 r.

najmniej pięć opinii sporządzonych przez biegłego w okresie poprzedzającym atestację. Biegły przestępujący do atestacji po raz pierwszy przedstawia komisji pięć opinii wykonanych razem z opiekunem. Do nich trzeba dołączyć pozytywne recenzje oraz pisemne sprawozdanie z odbytego stażu. Podobne wymogi obowiązują także w Ministerstwie Obrony²⁸, Federalnej Służbie Celnej²⁹, Ministerstwie ds. Sytuacji Nadzwyczajnych³⁰, Federalnej Służbie ds. Kontroli nad Narkotykami³¹. Poszczególne przepisy mogą się różnić, np. w Ministerstwie ds. Sytuacji Nadzwyczajnych każda z pięciu przedstawionych przez atestowanego biegłego opinii musi dotyczyć różnorodnych obiektów, a biegły musi wykazać się umiejętnością stosowania różnych metod badawczych. Niektóre instrukcje przewidują sankcje dla biegłych, którzy naruszają przepisy prawne oraz wewnętrzne akty wykonawcze w postaci atestacji pozaplanowej.

Największe wymagania przewidziano w Federalnej Służbie ds. Kontroli nad Narkotykami. Przed podejściem do egzaminu w komisji kwalifikacyjnej biegły winien ukończyć kurs podwyższenia kwalifikacji, a przed skierowaniem na ten kurs pracować w jednostce eksperckiej przez okres sześciu miesięcy. Kandydat podchodzący do atestacji po raz pierwszy musi przeprowadzić pięć ekspertyz każdego rodzaju (jeżeli ma zamiar wykonywać różnorodne badania). Każda z opinii powinna uzyskać pozytywną ocenę niezależnych recenzentów.

Obecnie biegli niepaństwowi, prywatni pragnący uzyskać dokumentalne potwierdzenie swoich kwalifikacji mogą ubiegać się o specjalny certyfikat kompetencji. Certyfikat jest wydawany przez Ministerstwo Sprawiedliwości Federacji Ro-

²⁸ Приказ Министра обороны РФ от 31.10.2007 N 461 „О Порядке определения уровня профессиональной подготовки экспертов и аттестации их на право самостоятельного производства судебных экспертиз”, zob. [online] <www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_73094> (dostęp: 26.06.2015).

²⁹ Приказ ФТС РФ от 05.08.2010 N 1457 (ред. от 14.02.2011) „Об утверждении Положения об аттестации экспертов Центрального экспертно-криминалистического таможенного управления на право самостоятельного производства судебных экспертиз и Положения о Главной экспертно-квалификационной комиссии Центрального экспертно-криминалистического таможенного управления”, zob. [online] <www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_112034> (dostęp: 26.06.2015).

³⁰ Приказ МЧС РФ от 09.06.2006 N 351 „Об утверждении Положения о порядке проведения аттестации сотрудников и работников судебно-экспертных учреждений и экспертных подразделений федеральной противопожарной службы на право самостоятельного производства судебных экспертиз”, zob. [online] <www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_62933> (dostęp: 26.06.2015).

³¹ Приказ ФСКН РФ от 28.12.2006 N 440 (ред. от 29.05.2009) „Об утверждении Положений об организации обучения экспертов экспертно-криминалистических подразделений органов по контролю за оборотом наркотических средств и психотропных веществ, об Экспертно-квалификационной комиссии Федеральной службы Российской Федерации по контролю за оборотом наркотиков, о порядке аттестации экспертов экспертно-криминалистических подразделений органов по контролю за оборотом наркотических средств и психотропных веществ на право самостоятельного производства судебных экспертиз и пересмотра уровня их профессиональной подготовки”, zob. [online] <www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_89142> (dostęp: 26.06.2015).

syjskiej³². Warunkiem jego uzyskania jest spełnienie przez biegłego szeregu wymogów: musi legitymować się wykształceniem wyższym w odpowiedniej dziedzinie, przejść co najmniej roczny staż pracy w zawodzie oraz przedstawić do recenzji pięć opinii. Okres ważności certyfikatu wynosi pięć lat. Warunkiem jego przedłużenia jest powtórne przedstawienie pięciu pozytywnie ocenionych przez recenzentów opinii³³.

Szczególne znaczenie dla oceny opinii biegłego ma sposób przedstawienia użytych wniosków. Zarówno w obowiązującej ustawie, jak i w projekcie brakuje przepisu bezpośrednio dotyczącego sposobu formułowania przez biegłego opinii. Artykuł 2 ustawy przewiduje, że zadaniem biegłego jest udzielenie pomocy sądowi, organom dochodzeniowo-śledczym w ustaleniu okoliczności mających znaczenie prawne w konkretnej sprawie. To oznacza, że biegły, udzielając odpowiedzi na pytania, powinien w taki sposób formułować swoją opinię, żeby mogła być ona w sposób jednoznaczny zrozumiana przez adresata³⁴.

Ważne znaczenie ma również obowiązek zachowania w tajemnicy informacji uzyskanych w związku z przeprowadzeniem ekspertyzy (art. 6 ustawy). Biegły nie może przekazywać informacji uzyskanych w związku z ekspertyzą komukolwiek poza zleceniodawcą. Za naruszenie tej reguły biegłemu w prawie rosyjskim grozi odpowiedzialność karna (art. 310 k.k. FR). Warunkiem pociągnięcia do odpowiedzialności jest wcześniejsze odpowiednie pouczenie biegłego przez organ procesowy o niedopuszczalności podobnych działań. Gwarancją zachowania w tajemnicy informacji poufnych uzyskanych przez biegłego od osoby badanej stanowi przepis art. 31 ustawy, który wyraźnie zakazuje przesłuchania biegłego, jeżeli dotyczy ono tematu niezwiązanego bezpośrednio z przedmiotem ekspertyzy³⁵.

W art. 11 projektu przewidziano, że biegły dobrowolnie przyjmuje na siebie obowiązek przestrzegania norm etycznych, zasad postępowania zawodowego i dąży do godnego wykonywania zawodu. Niestety, w Rosji nie ma jednolitego kodeksu etyki biegłych, aczkolwiek mówi się o nim od lat. Ostatnio podjęto pewne kroki

³² Устав федерального бюджетного учреждения Российского федерального центра судебной экспертизы при Министерстве юстиции Российской Федерации, утвержден Приказом Минюста России от 27.05.2011 № 172, zob. [online] <www.rg.ru/2011/06/24/ustav-dok.html> (dostęp: 26.06.2015).

³³ Приказ РФЦЭС при Минюсте России от 28.01.2011 № 15/1-1 „О Перечне специальностей высшего профильного образования в Системе добровольной сертификации методического обеспечения судебной экспертизы”, zob. [online] <www.sudexpert.ru/standards> (dostęp: 26.06.2015).

³⁴ Por.: E. Kasprzak, *Особенности судебного допроса эксперта...*, s. 148–151; Н. П. Майлис, *Введение в судебную экспертизу: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности „Юриспруденция”*, Изд. „ЮНИТИ-ДАНА”, Закон и право, Москва 2002, s. 86; J. Kasprzak, *Dowód naukowy i jego kryteria w procesie karnym*, [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 816–818; J. Kasprzak, *Odontoscopia kryminalistyczna*, Volumina, Olsztyn – Szczecin 2011, s. 166–167; W. Achrem, *Opinia biegłego z zakresu badań genetycznych w świetle badań ankietowych. Preferencje i oczekiwania organów procesu karnego oraz stron postępowania karnego*, „Problemy Kryminalistyki” 2014, nr 285, s. 39.

³⁵ Por. E. Gruga, *Psychologia sądowa dla prawników*, Oficyna a Wolters Kluwer Bussines, Warszawa 2009, s. 134–137.

w tym kierunku. W 2012 r. Ministerstwo Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej opracowało kodeks etyki biegłych zatrudnionych w podporządkowanych Ministerstwu jednostkach eksperckich³⁶. Kodeks opiera się na normach etycznych zawartych w Kodeksie etyki zawodowej biegłych państwowych jednostek sąduwo-eksperskich ministerstw sprawiedliwości państw-członków EwRzAzES uchwalonym w dniu 21 września 2012 r.³⁷ Oprócz znanych zasad etycznych (wzorowa reputacja, prawdomówność, obiektywność, uczciwość, kompetencja, nienaganne zachowanie się biegłego) kodeks zawiera szereg regulacji dyskusyjnych. Na przykład art. 4 wymaga od biegłego bycia „wiernym Ojczyźnie”, zaś art. 5 mówi o lojalności, nie konkretyzując jednak wobec kogo taka lojalność musi być okazywana. Zasada obiektywności i bezstronności biegłego wyklucza jakiegokolwiek uprzedzenia rasowe, narodowościowe, wyznaniowe, polityczne, światopoglądowe lub wynikające z innych przyczyn³⁸. Niestety, kodeks nie przewiduje odpowiedzialności za naruszenie zawartych w nim reguł etycznych, jak też nie zawiera jasnych procedur organizacyjnych zapewniających rozwiązanie konfliktów etycznych.

Podsumowując, warto zaznaczyć, że każdy biegły wcześniej czy później spotyka się z sytuacją niejednoznaczną z punktu widzenia etyki zawodowej. W takim przypadku normy obowiązującego prawa są koniecznym, lecz niewystarczającymi wyznacznikiem prawidłowego (godnego) zachowania biegłego. Niezbędne wydaje się uwzględnienie wartości etycznych w procesie podejmowania decyzji. Pomóc w tym mogą kodeksy etyki zawodowej biegłych. Taki kodeks jest jednocześnie świadectwem pewnej dojrzałości środowiska eksperckiego. Jego istnienie niewątpliwie pozytywnie wpłynęłoby na stosunek społeczeństwa do pracy biegłych.

Summary

Evolution of the legal basis of the expert witness service business in contemporary Russia

Key words: forensic, criminal procedure, criminal law, expertise, expert witness, evaluation of evidence.

The article concerns the legal basis of the expert witness service in Russia. The authors analyze the existing legal rules relating to the expert's activity in civil and criminal cases. The authors give special attention to the principle of independence and objectivity of the expert, which is an essential condition of the gathering the truth about every case.

³⁶ Этический кодекс государственных экспертов судебно-экспертных учреждений Министерства юстиции Российской Федерации, Минюст России, Москва 2012.

³⁷ Zob. [online] <http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31485498> (dostęp: 26.06.2015).

³⁸ I. Sołtyszewski, B. Kosiba, *Kodeks etyki laboratoriów sądowych*, „Problemy Kryminalistyki” 2013, nr 280(2), s. 82.

